

SKOLĒNU MĀCĪBU SASNIEGUMI PATĒRĒTĀJIZGLĪTĪBĀ PAMATSKOLĀ

Students' Learning Outcomes in Consumer Education in Elementary School

Līga Danilāne
Rēzeknes Augstskola

Abstract. *The global economic crisis and the current conditions of market economy require an intelligent, spiritually rich, open-minded, creative, educated, skilled individual who is able to offer himself/herself in the labour market and promote his/her consumer education and participation in society during the economic downturn.*

Each person faces the increasing diversity of decision making daily in both personal and public life as responsible citizens in a democratic society, effective participants of global economy, knowledgeable consumers, enterprising and productive workers and competent decision makers.

The research is carried out within the framework of the PhD thesis "Essence of Consumer Education in Elementary School" that aims to analyze consumer education content within elementary education, pupils' needs in the field of consumer education and create the appropriate learning content. The paper analyzes pupils' learning outcomes in consumer education in the context of sustainability.

Keywords: *consumer education; elementary school, learning outcomes.*

Ievads **Introduction**

Mūsdienu patērētājizglītības uzdevumi ir mainījušies un galvenās tendences un pieejas satura realizēšanā nosaka pastāvošie sociāli ekonomiskie apstākļi. Pasaulē notiek apzinīguma palielināšanās, cilvēku apziņa pieaug, iemācoties uztvert sociālās, politiskās un ekonomiskas pretrunas, attīstot kritisko apziņu, attīstot prasmi rīkoties pret nomācošiem realitātes elementiem. Šī personīgā izaugsme nozīmē kļūt vairāk humānam, ne tikai praktiskam patērētājam. Tas rosina izmaiņas patērētājizglītības mērķos, līdz ar to notiek pāreja no „zināšanām” uz „rīcību”, tas ir - darbību, kas piemērota teorijas un prakses kombinēšanai, balstot tēmas nevis uz tematu, bet gan uz problēmu, tā, lai mācību saturā tiktu ietverti gan personīgie, gan sabiedriskie aspekti.

Pasaules ekonomiskā krīze un esošie tirgus ekonomikas apstākļi izvirza prasību pēc intelektuāla, garīgi bagāta, progresīvi domājoša, radoša, izglītota, prasmīga indivīda, kurš spējīgs sevi piedāvāt darba tirgū un sekmēt savu patērētājizglītību un līdzdalību sabiedrībā ekonomikas lejupslīdes apstākļos.

Patērētājizglītības nacionālais institūts (The National Institute for Consumer Education – NICE) norāda, ka patērētājizglītība var veidot zinošus patērētājus, kuri ir labāk sagatavoti sekmīgai darbībai modernajā tirgū. NICE norāda, ka sakarā ar to, ka patērētāji mūsdienās darbojas arvien sarežģītākā tirgū, kam raksturīgs liels informācijas daudzums, lielāka produkcijas izvēle un

vairāk krāpšanas iespēju, nepieciešams plašāks zināšanu un prasmju apjoms nekā agrāk (NICE, 1996).

Izglītības kvalitātes un efektivitātes veicināšana ir ES izvirzīto izglītības mērķu 2020.gadam pamatā. Šis jautājums šaurākā nozīmē ietver izglītības rezultātu uzlabošanu obligātās izglītības posmā, jo sevišķi attiecībā uz lielu daļu pusaudžu ar nepietiekamu lasītprasmi un nepietiekamām zināšanām matemātikā un dabaszinību mācību priekšmetos. Plašākā mērogā tas saistīts ar skolēnu sagatavošanu līdzdalībai sabiedrībā norisošajos procesos 21.gadsimtā (Eurydice, Eiropas izglītības sistēmu informācijas tīkls, 2010).

Referāta mērķis ir veikt skolēnu mācību sasniegumu patērētājiizglītībā analīzi, balstoties uz izvirzītajiem kritērijiem.

Metodika skolēnu mācību sasniegumu vērtēšanai *Methodology of students` learning outcomes in Consumer Education*

Veiktais pētījums tika organizēts vairākos posmos:

1.posms - pilotpētījums skolēnu vajadzību izpētei. Pilotpētījums veikts 2007.gadā Eiropas Sociālā fonda projekta “Kompetenču paaugstināšana Latgales reģiona skolotājiem jaunā pamatizglītības standarta realizēšanai vispārīzglītojošā skolā” (Līgums Nr. 2006/0088/VPD1/ESF/PIAA/05/ APK/ 3.2.5.2./ 0097/0160) ietvaros, kurā piedalījās 310 vispārīzglītojošo skolu skolēni no Latgales reģiona piecu rajonu 15 skolām;

2.posmā - laika periodā no 2008.-2009.gadam - veikta patērētājiizglītības satura atlase, izstrādāta patērētājiizglītības programma „Patērētājiizglītības būtība un saturs skolēna individuālās patērētājiizglītības veidošanai pamatskolā” (turpmāk Programma), noteikti kritēriji skolēnu sasniegumu vērtēšanai patērētājiizglītībā.

3.posms - 2012.gada septembrī - Programmas pirmsaprobācijas periods: skolēnu mācību sasniegumu patērētājiizglītībā pirmreizēja pārbaude, veicot anketēšanu, kurā piedalījās 80 Viļānu vidusskolas 8.-9.klašu skolēni.

4.posmā - laika posmā no 2012.gada septembra līdz 2013.gada maijam - veikta Programmas aprobācija Viļānu vidusskolas 8.-9.klasēs un skolēnu anketēšana aprobācijas vidusposmā ar mērķi diagnosticēt skolēnu mācību sasniegumu patērētājiizglītībā dinamiku.

5.posms - 2013.gada maijā - pēc aprobācijas anketēšana ar mērķi noskaidrot skolēnu mācību sasniegumu patērētājiizglītībā līmeni pēc noteiktajiem kritērijiem un rādītājiem.

6.posms - laika periodā no 2013.gada maija līdz 2013.gada decembrim - iegūto datu apstrāde, secinājumu un ieteikumu izstrāde.

Pētījuma rezultātā ir izstrādāta un aprobēta patērētājiizglītības satura ieviešanas programma „Patērētājiizglītības būtība un saturs skolēna individuālās patērētājiizglītības veidošanai pamatskolā”, kas ietver sevī metodes un rekomendācijas pamatizglītības skolēna kā patērējoša pilsoņa izglītības

pilnveidei un līdzdalībai uz ilgtspējīgu attīstību un tirgus attiecībām orientētā sabiedrībā pasaules ekonomiskās krīzes situācijā.

Pētījumā iegūto datu apstrādei un analīzei SPSS datu apstrādes programmā tika izmantotas sekojošas metodes:

- Manna – Vitnija U – tests (*Mann – Whitney U*) – neparametriska metode divu neatkarīgu izlašu salīdzināšanai un atšķirību noteikšanai;
- Kendella korelācija (*Kendall's tau – b*), kas ir neparametriska metode sakarību noteikšanai;
- Frīdmana tests (*K-related samples; Friedman*) – neparametriska metode pazīmes salīdzināšanai vairāk nekā divās atkarīgās izlasēs. Lai analizētu skolēnu sasniegumu dinamiku, tika salīdzinātas skolēnu atbildes pētījuma sākumā, vidusposmā un pētījuma beigās;
- Vilkoksona tests (W) izmantots pazīmes salīdzināšanai divos mērījumos, kas veikti vienai un tai pašai izlasei. Lai analizētu programmas aprobācijas rezultātus, tika salīdzināti skolēnu sasniegumi pētījuma sākumā un beigās.

**Patērētājizglītības satura ieviešanas pētījuma rezultātu analīze
atbilstoši izvirzītajiem kritērijiem**
*Acquisition of Consumer Education in Elementary School: Content
Implementation and Effectiveness Check*

Uz ilgtspējīgu attīstību un tirgus attiecībām orientēta sabiedrība izvirza īpašas prasības patērētājizglītībai, kas ietver patērētāja vajadzību analīzi, apzināta un atbildīga lēmuma pieņemšanas prasmju attīstību un patstāvīgas un atbildīgas uzvedības veidošanu, kas norāda uz kritēriju izvēli skolēnu mācību sasniegumu vērtēšanai.

Viens no skolēnu sasniegumu mērīšanas kritērijiem ir viņu zināšanas un izpratne. Zināšanas ir sistēmiski iegūta informācija, atziņu kopums, ko cilvēks ieguvis mācoties, darba pieredzē, pētniecībā, ir mācību procesā uztvertās informācijas asimilēšanas rezultāts, iegūstot teorētiskās un faktu zināšanas (Eiropas komisija, 2008, Šūmane, 2012).

Skolēnu zināšanu kvalitātes noteikšanas līmeņi ir redzami 1.tabulā.

Analizējot skolēnu zināšanas un izpratni par patērētāja vajadzībām un uzvedību, tika noteikts, ka pastāv būtiskas korelācijas ($p=0.005$) starp skolēnu izpratni par personīgo patēriņu un zināšanām par izvēli. Tas apstiprina secinājumus, ka skolēni, izdarot izvēli, galvenokārt vadās no savām vēlmēm, neanalizējot vajadzības, citu cilvēku vēlmes un neņemot vērā citus faktoros.

Skolēnu zināšanu kvalitātes noteikšanas līmeņi
Students` knowledge quality levels

Kritērijs	Patērētājizglītības satura tēma	Līmeņi
Zināšanas un izpratne	Patērētāju vajadzības un uzvedība	<i>Reproduktīvas zināšanas un izpratne:</i> skolēns zina kas ir patērētājs, izprot vēlmju un vajadzību atšķirības. <i>Interpretējošas zināšanas un izpratne:</i> skolēns izprot izvēles nepieciešamību un resursu ierobežotības problēmu. <i>Produktīvas zināšanas un izpratne:</i> zina un izprot efektīvas un atbildīgas preču un pakalpojumu izmantošanas nepieciešamību.
	Personīgo resursu vadīšana	<i>Reproduktīvas zināšanas un izpratne:</i> izprot budžeta plānošanas nepieciešamību. <i>Interpretējošas zināšanas un izpratne:</i> zina budžeta plānošanas pamatprincipus. <i>Produktīvas zināšanas un izpratne:</i> zina, kā ierobežot resursu nelietderīgu izlietošanu.
	Patērētāji tirgū	<i>Reproduktīvas zināšanas un izpratne:</i> zina, ka ražotāji reklamē preces un pakalpojumus. <i>Interpretējošas zināšanas un izpratne:</i> zina un izprot patērētāju ietekmējošos aspektus. <i>Produktīvas zināšanas un izpratne:</i> zina un izprot preču un pakalpojumu kvalitātes un drošuma rādītājus.
	Patērētāju tiesības un pienākumi	<i>Reproduktīvas zināšanas un izpratne:</i> zina, kas ir videi draudzīga produkcija, izprot, ka patērētājam ir noteiktas tiesības un pienākumi. <i>Interpretējošas zināšanas un izpratne:</i> zina un izprot ilgtspējīga preču marķējuma būtību. <i>Produktīvas zināšanas un izpratne:</i> izprot personīgās rīcības ietekmi uz sabiedrībā norisošajiem procesiem.

Analizējot kritērija „zināšanas un izpratne” dinamiku patērētājizglītības satura apgūvē, secināts, ka pastāv:

- ļoti būtiska sakarība ($p=0,010$) starp skolēnu zināšanām par vidi ietekmējošajiem faktoriem un patērētāja rīcību ilgspējības kontekstā;
- statistiski būtiska sakarība starp patērētāja rīcību ilgspējības kontekstā un iesaistīšanos sabiedrībā norisošajos procesos ($r=0,410$, $p=0,040$), kas ļauj izdarīt secinājumu, ka skolēni Programmas apguves rezultātā attīsta zināšanas un izpratni patērētājizglītībā tādā līmenī, kas ļauj tās pielietot ar patērētāja ikdienas darbībām saistītās situācijās un sekmēt aktīvu un atbildīgu līdzdalību sabiedriskajos procesos.

Gatavība apzināti izmantot zināšanas dažādu darbību izpildē ir prasmes, tā ir tādu zināšanu, darbības paņēmieni apguves pakāpe, kas ļauj apgūto izmantot mērķtiecīgā darbībā (Šūmane, 2012, СтоуHC, 1988).

Balstoties uz analizētajām teorijām (Wells & Atherton, 1998, Kitson, 2009, McGregor, 2010, Žogla, 2001, Garleja, 2006), skolēnu sasniegumu

patērētājizglītībā novērtēšanai izvirzīts kritērijs „prasmes”, kura līmeņi parāda skolēnu prasmi apzināti izmantot iegūtās zināšanas (skat.2.tab.).

2.tabula

Kritērija „Prasmes” novērtēšanas līmeņi
Assessment levels of Criteria „Skills”

Kritērijs	Patērētājizglītības satura tēma	Līmeņi
Prasme	Patērētāju vajadzības un uzvedība	<i>Reproduktīva prasme:</i> prot atšķirt savas vajadzības no vēlmēm <i>Interpretējoša prasme:</i> prot analizēt vēlmju un vajadzību atšķirības dažādās situācijās. <i>Produktīva prasme:</i> analizē un plāno personīgo uzvedību vēlmju un vajadzību apmierināšanā.
	Personīgo resursu vadīšana	<i>Reproduktīva prasme:</i> prot pēc dotā parauga sastādīt ģimenes budžetu. <i>Interpretējoša prasme:</i> prot sastādīt personīgo finansu plānu, balstoties uz doto paraugu. <i>Produktīva prasme:</i> spēj plānot nākotni un uzņemties atbildību par personīgo finansiālo resursu izlietošanu.
	Patērētāji tirgū	<i>Reproduktīva prasme:</i> prot pastāstīt par savām simpātijām un antipātijām preču izvēlē. <i>Interpretējoša prasme:</i> prot noteikt sabiedrības viedokļa un reklāmas ietekmi uz personīgajām vēlmēm un vajadzībām. <i>Produktīva prasme:</i> prot izmantot informāciju kvalitātes un drošuma noteikšanai.
	Patērētāju tiesības un pienākumi	<i>Reproduktīva prasme:</i> prot šķirot sadzīves atkritumus. <i>Interpretējoša prasme:</i> prot samazināt sadzīves atkritumu daudzumu. <i>Produktīva prasme:</i> prot identificēt konkrētas patērētāja uzvedības rezultātus un novērtēt izmaksas, salīdzinot šīs uzvedības nepieciešamību.

Analizējot pētījuma rezultātus, izdarīts secinājums, ka patērētājizglītības satura apguves procesā skolēns ne tikai iemācās rīkoties standartsituācijās, bet arī viņam tiek dota iespēja attīstīt prasmi analizēt savas rīcības cēloņus un sekas vides un sabiedrības ilgspējības aspektā. To apstiprina arī veiktā statistisko datu analīze, kas parāda, ka pastāv:

- statistiski būtiska sakarība starp skolēnu zināšanām par personīgo patēriņu un prasmi analizēt savu uzvedību ($r=0.649$, $p=0.050$), starp zināšanām un izpratni par videi draudzīgas produkcijas izvēli un prasmi identificēt patērētāja rīcības sekas ($r=0.391$, $p=0.050$);
- ļoti būtiskas korelācijas starp skolēnu zināšanām un izpratni par personīgo resursu vadīšanu un prasmi plānot un pārvaldīt personīgo budžetu ($r=0.369$, $p=0.001$);

- maksimāli būtiska sakarība starp skolēnu zināšanām un izpratni par patērētājus ietekmējošajiem faktoriem un prasmi analizēt informāciju ražotāju ietekmi uz patērētājiem ($r=0.482$, $p=0.000$).

Skolēnu mācību sasniegumu vērtēšanā būtiska nozīme ir attieksmei, kas veidojas dzīves darbības pieredzes, zināšanu apguves, pārdzīvojuma un gribas piepūles vienībā un izpaužas vērtībās, mērķos, ideālos (*Špona, 2004, Šūmane, 2012*). Skolēnu attieksmes novērtēšanai patērētājiizglītībā ir izmantojami vērtēšanas līmeņi, kas redzami 3.tabulā.

3.tabula

Skolēnu attieksmes patērētājiizglītībā vērtēšanas līmeņi
Assessment levels of Students' attitudes in consumer education

Kritērijs	Patērētājiizglītības satura tēma	Līmeņi
Attieksme	Patērētāju vajadzības un uzvedība	<i>Paraduma attieksme:</i> respektē citu cilvēku vajadzības. <i>Pašregulēta attieksme:</i> analizē savas vajadzības, to ietekmi uz personīgo un tuvākās sabiedrības dzīvi un novērtē savas izvēles sekas vides un sociālā kontekstā.
	Personīgo resursu vadīšana	<i>Paraduma attieksme:</i> respektē personīgos finansu līdzekļus. <i>Pašregulēta attieksme:</i> attīsta apzinātu un atbildīgu attieksmi pret resursu izlietojumu, apzinās un novērtē naudu kā vērtību.
	Patērētāji tirgū	<i>Paraduma attieksme:</i> apzinās, ka patērētāji var ietekmēt to, kā preces tiek piedāvātas tirgū. <i>Pašregulēta attieksme:</i> apzinās personīgo atbildību, izvēloties preces un pakalpojumus, novērtē, plāno un organizē savu rīcību atbilstoši ilgtspējīgas attīstības pamatprincipiem.
	Patērētāju tiesības un pienākumi	<i>Paraduma attieksme:</i> apzinās rūpniecības un mājsaimniecības radītos draudus videi. <i>Pašregulēta attieksme:</i> ir pārliecinošs labas vai sliktas apkalpošanas vai produkcijas komentēšanā, aktīvi un atbildīgi iesaistās sabiedrībā norisošajos procesos, veicinot videi draudzīgu produktu patēriņu, rūpējoties par drošumu un izmantojot patērētāja tiesības ikdienā.

Pētījumā tika izmantota problēmuzdevumu risināšanas metode, kas ļauj novērtēt skolēnu attieksmes līmeni katrā no patērētājiizglītības tēmām. Rezultātu analīze parāda, ka pastāv:

- statistiski ļoti būtiska sakarība starp skolēnu atbildību par personīgās izvēles ietekmi uz personīgo dzīvi un tās ietekmi uz sabiedrībā norisošajiem procesiem tuvākajā apkārtnē (pilsētā/pagastā) ($r=0.448$, $p=0.000$), savukārt būtiska sakarība ($p=0.017$) veidojas starp skolēnu atbildību par personisko izvēli un globālā līmenī notiekošiem vides un sociāliem procesiem. Tas parāda skolēnu atbildīgas attieksmes veidošanos patērētājiizglītības procesā, kas izpaužas kā apzināta

personīgā patēriņa, vajadzību un pieejamo resursu analīze, izvēloties preces un pakalpojumus, novērtēšana, plānošana un savas rīcības organizēšana atbilstoši ilgtspējīgas attīstības pamatprincipiem;

- ļoti būtiska sakarība starp skolēnu prasmi aktīvi aizstāvēt savas patērētāja tiesības, izmantojot videi draudzīgu un drošu preču izvēli, un viņa aktīvu un atbildīgu iesaistīšanos sabiedrībā norisošajos procesos ($r=0.624$, $p=0.000$), kas ļauj izdarīt secinājumus, ka patērētāji izglītībā ir iespējams dot skolēnam iespēju, attīstot prasmi aizstāvēt savas patērētāja tiesības, pilnveidot spēju iesaistīties sociālajos, ekonomiskajos un politiskajos procesos mainīgos apstākļos, kas atbilst izvirzītajam pašregulētas attieksmes veidam.

Secinājumi *Conclusions*

Skolēni Latvijā nezina un neizprot dažādus patērētāji izglītības jautājumus (personīgā patēriņa ietekme uz apkārtējo vidi un sabiedrības procesiem, patērētāja rīcību un preces izvēli ietekmējošie faktori u.c.), kas ietekmē viņu personīgo dzīvi un līdzdalību dažādos procesos, kā arī nespēj uzņemties atbildību par savas darbošanās sekām, tāpēc patērētāji izglītības saturā ir jāiekļauj tēmas, kas veicina personisko patēriņa analīzi un attīsta skolēna līdzdalību sabiedrībā norisošajos sociālajos, ekonomiskajos un politiskajos procesos.

Patērētāji izglītības satura apguves procesā tiek attīstīta skolēna atbildīga un apzināta rīcība ar finansu līdzekļiem, kas ir būtiska nelietderīgas resursu izlietošanas ierobežošanai un ilgtspējīga patēriņa attīstībai; skolēns, apzinot personīgo vajadzību apmierināšanas iespējas, ņem vērā apkārtējo cilvēku un sabiedrības vajadzības, kā arī analizē savu rīcību vides un sociālajā kontekstā.

Aplūkojot patērētāji izglītību kā pedagoģijas sistēmas komponentu, izstrādājot darbības/mācīšanās pedagoģiskās paradigmas realizēšanu, patērētāji izglītības satura apguves procesā, izmantojot mācību metožu dažādošanu un transformējot mācību procesu skolēnu mācīšanās procesā, skolēnam tiek dotas iespējas ne tikai attīstīt personīgo patērētāji izglītību un uzlabot savas zināšanas un prasmes tās izmantot, bet arī veidot tādas attieksmes, kas izpaužas kā aktīva un atbildīga līdzdalība uz tirgus attiecībām un ilgtspējīgu attīstību orientētā sabiedrībā mainīgos ekonomiskos apstākļos.

Summary

Along with the increase in consumption and society's need for development of economic thinking, susceptibility, culture and initiative, ability to make non-standard decisions in various unconventional situations, there is a need to identify and integrate in the educational process such consumer education content which is appropriate for the Latvian culture environment, realizing the pedagogical paradigm that is oriented on the student's action/learning, offering a variety of activities for students in the educational process, creating

a student as a consuming citizen and promoting his/her participation in the society that is oriented on sustainable development and market relations within the economic recession.

By introducing consumer education in the Latvian education system, based on the experience of other countries, it is an appropriate option when topics are included and integrated into other subjects in order to avoid overburdening of the learning process; as a result, students not only show knowledge and skills for handling the study process, but also form personal attitudes, develop the ability to make an independent and informed choice, which is a base of the modern education paradigm.

It is necessary to include topics in the Latvian consumer education content that give an opportunity to develop student's knowledge, skills and attitudes in the following fields: consumer needs and behavior that corresponds to the public aspect of education for sustainable development; consumers in market, which is included in the economic and environmental aspect; management of personal resources is included in the economical aspect of education for sustainable development; consumers rights and responsibilities is part of the consumer's cultural aspect, which is closely related to all other aspects of education for sustainable development.

A student develops responsible and deliberate action with financial resources within consumer education content acquisition process. It is an essential step to limit inefficient use of resources and sustainable consumption development; a student, identifying options for satisfying personal needs, takes into account the needs of surrounding people and the society, as well as analyzes personal behavior in the environmental and social context.

By viewing consumer education as a component of pedagogical system, developing realization of pedagogical paradigm for action/learning, using diversification of study methods in the consumer education content acquisition process and transforming the teaching process into the student's learning process, a student is given the opportunity not only to develop personal consumer education and improve own knowledge and skills to use them, but also to shape attitudes in the form of active and responsible participation in the society that is oriented on market relations and sustainable development under the changing economic conditions.

Literatūra **References**

1. ESF projekts (2006). *Kompetenču paaugstināšana Latgales reģiona skolotājiem jaunā pamatizglītības standarta realizēšanai vispārizglītojošā skolā*. Līgums Nr.2006/0088/VPD1/ESF/PIAA/05/APK/3.2.5.2./0097/0160. Rēzekne: RA.
2. Eurydice, Eiropas izglītības sistēmu informācijas tīkls (2010). *Valsts pārbaudes darbi skolēniem Eiropā: mērķi, organizēšana un rezultātu izmantošana*. Valsts izglītības attīstības aģentūra. 108 lpp.
3. Garleja, R. (2006) *Cilvēkpotenciāls sociālajā vidē*. R.: RaKa, 200 lpp.
4. Kitson, M., Claire, H. and others. (2009). *Teaching Consumer Education. Introduction to Dolceta Module4 for teachers and adult educators*. Brussels, 40 p.
5. McGregor, S.L.T. (2010). *Consumer Education as a Site of Political Resistance: 50 Years of Conceptual Evolutions*. Mount Saint Vincent University, Halifax. [tiešsaiste 13.02.2012] <http://www.consultmcgregor.com>
6. NICE (1996). *Consumer Education in the states: A blueprint for action*. Ypsilanti: Eastern Michigan University.
7. Špona, A. (2004). *Audzinašanas process teorijā un praksē*. Rīga: RaKa, 190 lpp.

8. Šūmane, I. (2012). *Pusaudžu mācību sasniegumus veicinoša mācību vide*. Promocijas darbs pedagogijas zinātņu doktora grāda iegūšanai. R.: LU. <https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F-503355218/Ilze%20Sumane%202012.pdf>
9. Wells, J., Atherton, M. (1998) Consumer education: Learning for life. *Consumer 21*, pp.15-20.
10. Žogla, I. (2001). *Didaktikas teorētiskie pamati*. R.: RaKa, 275 lpp.
11. Стоунс, Э. (1998). *Психопедагогика*. М.: Педагогика, 471 с.